

A NÉPKÖLTÉSZET SZEREPE ERDÉLYI JÁNOS IRODALOMKRITIKÁJÁNAK
ELSŐ KORSZAKÁBAN

„Irodalmi emlékeink, műveink? Azok nincsenek.”¹ Erdélyinek ez a naplójegyzete azokból az évekből való (1844–45), amelyekben — költői munkásságáért — már tagja volt a Magyar Tudós Társaságnak, s a Kisfaludy-Társaságnak is. Ezt a sommás, távolabbi és közelebbi múltat egyaránt minősítő ítéletét nem tette közzé ugyan, mégis központi jelentőségűnek látszik felfogásában, elsősorban azért, mert a hiány kimondása egy keresett ideálból következik. Feltevésünk szerint hazai hagyományokból szerves folytonossággal következő remekművek számonkéréséről van szó, s olyan alapkérdések ezek, amelyek rendszeresen fölvetődnek irodalomkritikusi pályájának lényeges pontjain. E megnyilatkozások összevetése alkalmat ad arra, hogy meghatározhassuk Erdélyi nézeteinek jellegét és módosulásait.

A szövegkörnyezet idézése is szükséges a kijelentés elemzéséhez. Így hangzik: „Elmélkedés arról: ha hazánk most kitöröltetnék a népek sorából, mi maradna utánunk? indítás, buzdítás végett! Törvénykönyvünk? annak senki hasznát nem veheti. Irodalmi emlékeink, műveink? Azok nincsenek. Középületeink: a kaszárnyák és majdan építendő nagy börtönök? Oh, van igenis, ami megmaradna — helyünk!”

A napló műfaja több szempontból is fontosnak látszik. Írója egyrészt önmaga számára vonja le következtetéseit, másrészt egy lehetséges elmélkedést készít elő, egy kifejtés előtti vázlat főbb pontjaival. A Herder híres jóslatát is visszhangzó nemzethalál-gondolat az utókor szempontjából láttatja múltunkat és a jelent, történetiségünkben önmagunkat, s ez a kivetített nézőpont szélsőségekre épül. A tagadás azonban korántsem kizárólagos: az irodalomra vonatkozólag, mint látni fogjuk, az „Azok nincsenek” mondat összegezi az „Azokat nem ismerjük”, pontosabban: „Voltak, de azokat már nem ismerjük”, ill. „Vannak, de azokat még nem ismerjük” jelentéskomplexumát is, s egyenesen ösztönöz a „Még lehetnek” vagy a „kell, hogy legyenek ezután” felismerésére. Az ellentétek kimondott célja a felelősségre ébresztés, s az „indítás” — ha jól értjük — legalább kettős: megindítása azoknak a folyamatoknak, amelyek a nemzetet valóban nemzetté teszik, s azoknak, akik tehetnek ezért valamit. A kollektív önszemlélet agitatív jellege is közrejátszik ebben a számvetésben, amely végeredményben közvetett program is.

A népköltészet kritikája

1841 elején írta Szemere Miklósnak: „Erős szándékom a magyar népdalokat valaha egy testben kiadni; azokat, mellyek szerző, és idő s hely nélkül, vadvizként buzognak föl a nép költészeti szelleméből, még pedig hangjegyekkel együtt”. Ez az elhatározás is megerősítheti fentebbi értelmezési kísérletünket, hiszen, mint ugyanott írja, ezt a gyűjteményt „nagy befolyásunak” reméli „eredeti zene- és népdalköltészetünk

¹ *Naplójegyzetek magyarországi utazása alatt (1844–45)*. In ERDÉLYI János, *Úti levelek, naplók*. Vál., szerk. és a bev. tanulmányt írta T. ERDÉLYI Ilona. (A továbbiakban *ÜLN.*) Bp. 1985. 79.

kifejlesztésére”.² 1842. november 30-án tartott Kisfaludy-Társaságbeli előadásában megkülönbözteti a népköltészetet a nemzeti költészettől, mely utóbbinak azonban egy tágabb jelentést is tulajdonít: „nemzeti költészet szélesebb értelemben mindazon művek összessége, melyek valamely nemzet nyelvén írtak, vagy ha nem írtak is szó szerint, de a népnél ének szárnyain s közajkon forognak, befoglalva német, magyar, angol szépirodalom nevezete alatt.” A fő kritérium tehát a nyelv azonossága, s nem a rögzítettség. Herdert s Kölcseyt idézi az a megjegyzése, amely szerint „az igazi népköltészet virágkora kivétel nélkül és rendszeren megelőzi a könyvirodalmat”, s megítélésében az egyetlen minőségi szempont az eredetiség: egy nép történetének elején „minden, mi a tömegben együtt van, jó, mert saját, mert eredeti.”³

Erdélyi ezzel a kijelentéssel irodalomkritikai gondolkodásának egyik normáját alapozza meg. 1845-ben Vörösmarty munkásságát ismertetve, ízlésről és műfajról gondolkodva mondja ki azt, hogy „Semmi sem korszerű, ami rossz, s ellenben korszerű minden, ami saját és jó, mi szabad és nem szolgai, eredeti s nem utánzott.”⁴ Amit tehát Rousseau, Herder s Wienburg⁵ nyomán állított a népek gyermekkoráról, általános és időtlen követelmény; örök tulajdonságként kéri számon minden kor irodalmi alkotásain. A normának ez az időbeli kiterjesztése egész múltunkra vonatkozik, lehetővé téve azt, hogy első idézetünk értelmezésében a saját, az eredeti magyar irodalom nemléte fölötti panaszt láthassuk. 1844 júniusában írja útinaplójában: „Nem látom Horáctól Berzsenyit, Schillertől Kölcseyt, Uhland-Goethétől Bajzát, Byrontól Vachott Sándort, Mathissontól Király Károlyt, a franciáktól Kuthyt sok munkáiban, Nagy Ignácot torzképeiben sat.”⁶ Ez a kritika egyrészt az eredetiség normájának be nem tartásából származó hibaként mutatja föl az utánzás, az imitáció következményeit, másrészt pedig 1847-ből való Berzsenyi-tanulmányának egyik központi gondolatát előlegezi. Levonhatjuk tehát azt a tanulságot, hogy a *Népköltészet*ről tartott előadás nemcsak a *Népdalok és Mondák* szempontjából tartalmaz lényeges célkitűzéseket, hanem fontos kiindulási pont Erdélyi egész irodalomszemléletének tanulmányozásában.

A „tisztá eredetiség” által — írja ugyanitt — mindaz, „amit csak egy írástudatlan nép nyelvén és nyelve által előállít, kifogás nélküli; azt se nyelv-, se széptan nem bírálja, hanem elfogadja, mint kész kincset, követi, mint isteni kijelentését a nép szellemiségének.”⁷ Homérosztól Lönnrotig terjedő történeti példák bizonyítják ennek igazságát Erdélyi számára, kijelölve egyszersmind a követendő utat is. Valóban nem tudott fölmutatni sem írásbeliség előtti hazai népköltészetet, sem pedig arra épülő „könyvirodalmat”, ebből pedig az következik, hogy „Miképp mondatik, hogy Isten az embert önképére s hasonlatára teremté, úgy kell a művelt költészetnek is a népi

² Erdélyi János levelezése I. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta T. ERDÉLYI Iloa. (A továbbiakban: *EJL.*) Bp., 1960. 150.

³ *Népköltészet*ről. In Erdélyi János válogatott művei. A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek T. ERDÉLYI Iloa munkája. (A továbbiakban: *VM.*) Bp. 1986. 52, 47, 46.

⁴ Vörösmarty Mihály Minden Munkái. In *VM* 225.

⁵ „Hol a történetírás elhallgat, s mintegy szürkületbe vész a régiségbúvárok vizsgálódása, még nem esett ki egészen a vezérfonal kezünkből, még van egy szövétnék, mely azontúl is világot vet az életre s az idő szellemére. Itt többé nem a történetírás szól, hanem maga a történetek komoly műzsája”. (*Népköltészet*ről. In *VM* 45.) Vö: „Minden néptörténetek első fonalszájai a mítosz hajnal egében vesznek el, istenek szövik azokat kebleikből [...]. Költők, művészek ezen könnyen vigasztalhatók; de történet búvárok és mitológusok kétesen vándorlanak a poétai isten szürkületben”. Ludolf WIENBURG, *Esztétikai táborozások* (Erdélyi János fordítása). ERDÉLYI János, *Filozófiai és esztétikai írások*. Sajtó alá rendezte T. ERDÉLYI Iloa. (A továbbiakban: *FEI.*) Bp. 1981. 700.

⁶ *Úti napló*. In *ÚLN* 277.

⁷ *Népköltészet*ről. In *VM* 48.

hasonlatát viselni, azaz fölvenni a népi elemet; különben nem igazi, hanem korcs, fattyú, sehonnai.”⁸

Az eredetiség lehetőségébe vetett ilyen fokú bizonyosság szükségképpen természet-fölöttivé emeli tárgyát: az isteni kijelentés és teremtés két hasonlata olyan tökéletességet sugall, amely kiterjed nyelvre és esztétikára egyaránt. A nép nyelve és költészete lesz tehát a kiindulási és viszonyítási pontként számontartandó, felülbíráhatatlan norma: nem ezt a kincset bíráljuk, hanem ennek ismeretében és segítségével bírálunk. S erre való tekintettel, hogy a „magyar népdal [...] nem versből áll, hanem egyszerre és ugyanakkor zenéből is”,⁹ harmadikként a népzene is hozzátartozott ezekhez a mintaként tekintett értékekhez. Hazai hagyomány és program központi helyet foglalt el ebben a rendszerben, amelyet így jellemez Toldy Ferenc: „keletkezett azon cultusa a népnek és népiesnek, mely életben és irodalomban, társadalmi és műveltségtörténeti nevezetességre volt emelkedendő.”¹⁰

A népköltészet egészének odaemlése Homérosz mellé azonban, mint a következőkben látni fogjuk, komoly akadályokba ütközött. Erdélyi a későbbi években is több ízben említi időtlen példaként a görög költőt: „Sokan az afféle ízlési szabadosság alatt a romanticizmust szeretik érteni. Fölötte balul; mert azon alapelv vagy főszabály, mi a költői műveket mesteriekké teszi, éppen úgy áll a régi, mint az új költészetre nézve, s nyűgéből, ha ugyan az, semmi kor fel nem szabadíthat; s mi lenne abból, ha éppen arról mondanánk le, mi Homért azzá tevő, ami.”¹¹ „Homérnál többnek lenni vakmerőség”,¹² „Homér képet ír festés nélkül, ábrázol alak nélkül; mikor a külsőről teljesen a belsőre irányul a költői cél, s eléretik a lélekben, mint legtisztább eszmeiség.”¹³ „E sorokban homéri becs vagyom.”¹⁴ A népköltészet esztétikai megítélésének problémája azonban eleve fölmerül, mielőtt a konkrét szövegek megmérése kerül sor. Nem sokkal azután, hogy Erdélyi a megtalált norma isteni voltáról és bírálhatatlanságáról szól, a népköltészet és a fejlődés korábbi szakaszát, ill. a primitív népek jelenét idéző „természeti költészet” megkülönböztetését javasolja. „Úgy tetszik — írja —, a természeti költészet mindig megmarad, különösen az alnépnél mocskos és szennyes versekben, kópék és betyárok nyelvén; ezek az ízlés előtti ízléstelenség, nekünk trágárság, s mint ilyen, úgy tartoznak a népköltészethez, mint aranyhoz a salak.”¹⁵ A korábban idézett „kész kincs” hasonlatának a folytatása mindenképpen ellentmond az „isteni kijelentés” tökéletességének. Az „alnép” elkülönítése tovább bonyolítja a „nép” korántsem egyszerű fogalmát: a megkülönböztetés elsősorban erkölcsi szempontú, s a nem sokkal később fordított Boileau illendőség-tanítására emlékeztet. Értelmezésünk szerint ez azt jelenti, hogy 1842-ben, a gyűjtés elhatározása után, de annak megkezdése előtt Erdélyi a klasszicista ízléssel megszürt népköltészetet tekintette normának, elutasítva mindazt, ami nem felelt meg több forrásból táplálkozó követelményrendszerének. A klasszicista hagyománnyal való viszonyára vall egyebek között 1843 nyarán Toldynak írt levele, melyben így nyilatkozik Boileau-ról: „Óhajtom az olvasónak, [...] hogy olly gyönyört érezzen a Poetika olvasásában, mint én, miért igen is szívesen fordítám.”¹⁶ Mindebből szervesen következik Petőfi-tanulmányának egyik mondata: „Mint költő, olykor a legünnepélyesb, emelkedett, magas és

⁸ Uo. 53.

⁹ *Előfizetési fölhívás* (1846. jan. 25.) In VM 68.

¹⁰ *A magyar nemzeti irodalom története...* II. 1868.² 137.

¹¹ *Vörösmarty Mihály Minden Munkái.* In VM 193.

¹² *Egy századnegyed a magyar szépirodalomból.* In VM 465.

¹³ *Arany János Kisebb költeményei.* In VM 505.

¹⁴ Uo. 512.

¹⁵ *Népköltészetéről.* In VM 50.

¹⁶ *EJL* I. 192. Vö. *FEJ* 1027.

gyöngéd; máskor a mindennapiságnak hódol, nyers, faragatlan s majdnem mosdatlan szájú¹⁷; az *Egy századnegyede a magyar szépirodalomból* c. nagy összefoglaló tanulmányában pedig ugyane meggyőződés állítja pellengérré *Az obsitos szerzőjét*: „Mióta Garay Háy Jánosával annyiszor elmondatá ismeretes »az angyalát«: azóta nem maradt ez igen naiv példa utánczó nélkül. Én meg nem foghatom, micsoda rövidséget szenvedett volna Háy János jelleme, s vele a magyar költészet, ha kihagyatik belőle amaz érthetetlen, s magyarászván pedig éretlen, fel-felkiáltás.”¹⁸

A „nemzeti önisméret” mutatkozik meg a népköltészetben, mely „filológiai kívül esztétikai kincs is”, „esztétikai kincs Arisztotelész vagy Horác ismérete nélkül”; „igen szépek vannak a népköltemények közt, mert különben micsoda érdek kötötte volna úgy a nép nyelvére, hogy századokig énekelje azokat?”¹⁹ Az antik klasszicizmus tekintélyeinek említése itt megerősítő jellegű: a nép képes arra, amit a műköltészet csak e nagy poétikák ismeretében tehetett meg. E kérdéskörhöz kapcsolódik Erdélyinek Boileau „tankölteménye” elé írt előszava is (1843): „Közelismerés szerint a Poetica Horácénál kimerítőbb, rend dolgában pedig amaz vele nem is hasonlítható. Boileau ellenségei azt hozzák ugyan föl ellene, hogy az csak fordítása Horácénak; azonban erre még ő megfelelt maga, szépen megköszönve a dicséretet, mondván: munkámba, mely ezer száz versből áll, mintegy ötven hatvan vétetet Horácból; engem nem érhet nagyobb dicséret azokénál, kik azt hiszik, hogy a többi e nagy költőből fordítám.”²⁰

E poétikák rendszere azokat az esztétikai elveket képviseli, amelyekhez a népköltészet mint „isteni kijelentés” hasonlíttatik. Mindez arra vall, hogy a felülbíráhatatlanság és a megbíráhatóság konfliktusában az utóbbi elv fokozatosan kiszorítja az előbbi; az „igen szépek vannak a népköltemények közt” kijelentés megengedi annak feltételezését, hogy vannak kevésbé szépek is. Ebben a cikkben tehát kibontakozik egy olyan hierarchia, amely — az ízléstelennek talált művekkel együtt — három értékszintet különít el. (E felfogás szerint a legszebb dalok egyszersmind a legrégebbiek is, mert a többszázados fennmaradás a nép esztétikai ízlésének egyik bizonyítéka.)

Maga Erdélyi fogalmazza meg a klasszicizmus szerepét a reformkor irodalmi tudatában: „bement az irodalom erébe, s a költészetnek ezáltal legmélyebb organizmusában fészkelte meg magát mint munkás, elevenítő fogalom. Így a klasszicizmus szinte belső történeté vált, s föl van véve már az irodalmi tudalomba, életbe: magával hozván és magában foglalván mindazt, mit a múlt idők költészeti műveltségéből öntáplálatára fölemészthetett.”²¹ A kritikus önmagát is jellemzi itt a korszakkal együtt. Fontosnak tartjuk, hogy az ízlés összetettségében legmélyebbnek nevezi ezt a réteget, mely tehát, a többivel együtt, „elevenítő fogalom”-ként működött a *Népdalok és Mondák* kiadásakor is.

Erdélyi 1842-ben még nem ismerhette a gyűjtés eredményeit, viszont, mint láttuk, még az anyag beérkezése, tanulmányozása és elrendezése előtt kialakított magának bizonyos szempontokat, egyebek között azt, hogy erkölcsi tekintetben mit fog és mit nem fog közreadni.

Irodalmi emlékeink és műveink kéréséről is szól a *Magyar népdalköltészetéről* (1843) tartott újabb előadása:²² „Mit mondhatunk a magyar népdalokról? Történetileg semmit, vagy igen keveset, mert mi e tekintetben hanyagabbak valánk, mint akármely népe vagy népszakadéka Európának. Tudós költészetünknek sem régóta, de mégis vannak emlékei, van kézikönyve Toldytól, azonban népdalokhoz ő is igen vékonyan

¹⁷ VM 361.

¹⁸ VM 415–6.

¹⁹ *Népköltészetéről*. In VM 58.

²⁰ FEI 744.

²¹ VM 391–2.

²² Vö. VM 888.

jutott, s az a tizenöt darab, miket közöl, vajmi kevés egy élő nép költészetéből." A népköltészetéről mint történeti hagyományról van tehát szó; az ismert anyag nem elegendő ahhoz, hogy saját múltunkra visszakövetkeztessünk. Nincsen olyan dalunk, „mely által szívünk őseink szívével rokonulna”; „előlték a nyelvemlékeket, az élő hagyományokat” már Szent István korában, s azokban a századokban, „midőn eldiákosodtunk.”²³ Bizonyosan voltak ilyen emlékeink, de azokat már nem ismerjük — ez Erdélyi műltszemléletének egyik alaptétele; az, hogy semmi sem maradt fenn, elődeink hibájából — főleg a szerzetesekéből — történt; mindez még jobban kötelez bennünket a még meglévő anyag összegyűjtésére.

Útjegyzetei között megindokolja a gyűjtemény másik célját is, egyszerre jelölve meg a népet mint költőt, közönséget és kritikust. „Remélem, hogy a népdalok után egy kis változás fog feljöni a magyar költészetben. Megismervén a nép ízlését, szája ízét, jobban fognak tudni reá vigyázni, mint a szakács uráéira.”²⁴ *Úti naplójának* bejegyzése a *Nemzeti hagyományokat* és Arany János felfogását köti össze: „Céлом a népköltéssel. Kezdjük alantabb, gondolom, hogy följebb mehessünk, visszamenvén a költészet összerejére, hogy tétessék alap ennek is a nép és nemzeti kedélyben.”²⁵ Az *Úti képek* egyikében Szakál Lajost is bemutatja, „ki egyedül csak népi modorban és szellemben próbálta erejét”. *Cimbalom* c. népdalfüzetében van „néhány, de csak néhány, oly igazán talált” darab, „hogy szinte síkot lát az ember, mikor olvassa.”²⁶ Az idézett példákhoz fűzött megjegyzés azért lényeges, mert egyrészt betekintést enged Erdélyi válogató elveibe három évvel a *Népdalok és Mondák* első kötetének megjelenése előtt, másrészt pedig jól szemlélteti a költői leírással kapcsolatos nézeteit. Kapcsolatban áll Vörösmarty-tanulmányának azzal a megállapításával, mely szerint „egy jó költemény sohasem annyi által teszi a hatást lelkünkben, amennyi előttünk betűben áll, hanem inkább még azáltal, mi bennünk olvastára fölébred, s mit szükségképp odagondolunk, képzelünk.”²⁷ A „kicsinyes” (részletezett) festés, amely annyira jellemzi Vörösmarty költészetét, olykor túlságosan leszűkíti számára ennek az élménynek a lehetőségeit. Esztétikailag is megfogalmazza a végtelen szemléletének hatását: „Az a nagyság, mely a szem előtt feltárul, sőt kimegy annak határaiból, s mintegy a végtelenségbe foly el, lehetlen, hogy a fenséges érzetét fel ne támassza kebelünkben.”²⁸

Külföldi *Úti naplójának* egyik vezérmotívuma az összehasonlítás és az összegezés. Népdalköltészetünk addigi követésére vonatkozó értékelése több szempontból is fontos; azt a viszonyt minősíti, amely a „tulajdonképi” és „kölcsonzótt” népdalok között létesült. 1843 végén ezt írta erről: A különbség, „ha jó a dal és a nép által elfogadtatik, előbb-utóbb elenyész”.²⁹ Ez is magyarázza azt, hogy a *Népdalok és Mondákban* sok münépdal is található; ezek egy része már névtelenné vált, más részüket pedig maga a szerkesztő válogatta be. Az *Úti napló* szerint a dalok műfajában „Czuczor az idillnél maradt, Vörösmartyt a komikum, a vicces elem ragadta meg, Garayt az elbeszélő, Petőfit a szilaj elem. Az igazi népköltészet, mely testesebb, mint a bölcséleti axiómák, tapasztalatibb, mint a szentimentális érzések, mely az volna a népnek, mi Byron, Schiller, Béranger a művelteknek, talán csak Horváth Ádámban lelte s veszté el mesterét.”³⁰ A későbbi tanulmányok is igazolják azt, hogy ez az összevetés későbbi

²³ Magyar népdalköltészetéről. In VM 61, 62, 63.

²⁴ *Naplójegyzetek magyarországi utazása alatt (1844–1845)*. In *ÚLN* 79.

²⁵ *Úti napló*. In *ÚLN* 345.

²⁶ *ÚLN* 64.

²⁷ VM 196–7.

²⁸ *Úti képek. 1842*. In *ÚLN* 42. Idézi és elemzi: HORVÁTH János, *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfig. 1927*. 245.

²⁹ Magyar népköltészetéről. In VM 60.

³⁰ *ÚLN* 344.

gondolatmenetek csíráit hordja magában.³¹ Ítélete utazásának kezdete (1844. április 20.) előtti olvasmányain alapult, tehát megelőzte Petőfi első verseskötetének megjelenését; mégis szembetűnő a „mester” Pálóczi Horváth Ádámnak és a 40-es évek költőinek szembeállítására. A példaként tekintett „igazi népköltészet” legfőbb jellemzője eszerint nem a felsorolt módokon mutatkozik meg, s gondolatiság és tapasztalatiság nélkül elképzelhetetlen. Ez a két szó kulcsszerepet játszik majd Erdélyi egész irodalomszemléletében, s vezérelvként minden bizonnyal középpontban áll a *Népdalok és Mondák* kiadásának előkészületei során. Arra is figyelmeztet azonban ez az értékrend, hogy a kritikus (aki 1836-tól kezdve maga is publikált népdalokat, s akinek 1844 januárjában jelentek meg *Kötteményei*) és Petőfi között már ekkor feltűnik az az ízlés és szemléletbeli különbség, amely a bírálatok anyagában fog majd megnyilatkozni.

Mint ismeretes, 1844 nyarán Berlinben fölkereste Jakob Grimmet. „Egyenesen a népköltészet, hit, regék, mondák és hagyományok felől kérdezősködött. Mit remélek, van-e még sok emlék a népnél. Van-e a régi vallásról nálok emlékezet. Vannak-e tiszta magyar típusú regék, mert amiket Majláthtul ismer, azokban sok van vegyes, rokon némettel, tóttal... de az semmi — mondá —, meg kell tisztogatni, kiválogatni, mi magyar, mi nem. A magyar nyelv rokon a finnel, mert abban is megvan a hangzók következése. [...] Ő most egy német mythológián dolgozik. Vannak-e saját istenek? Mondék egyet-mást. Hol beszélnek legtisztábban a magyar nyelvet? Melyik a legtisztább magyar vidék?”³²

Tompáról írt bírálatából következtethetünk arra, hogy a rege és a monda megfelelője itt a német Märchen ill. Sage.³³ A „van-e még sok emlék” irodalmunk még nem ismert, de — az elveszett nyelvemlékekkel ellentétben — még megtalálható műveire vonatkozik, a történetiség és az eredetiség középpontba állításával. Erdélyi megerősítést találhatott ebben a párbeszédben és sürgetését a közreadandó gyűjteménynek. Az *Úti képek* módot adnak arra, hogy rekonstruáljuk, mi lehetett a válasz Grimm utolsó kérdésére: „minden idegen nyelvű népszakadéktól tisztán menten maradna egy rész, mely igazán magyar; és e tiszta magyar résznek középpontja nem más volna, mint Hevesnek különösen a Tiszára eső része.”³⁴ Mindezek ismeretében elmondható, hogy Erdélyi legalább három tekintetben várt sokat a népköltési gyűjteménytől: eredetiséget, történetiséget és esztétikai ideált.

E célok tükröződnek a *Népdalok és Mondák* I. kötetének *Előfizetési felhívásában* is, melynek mottója Herdertől való: „Das Gesangbuch ist des Volkes Bibel” (ez még tükrözi a felülbíráhatatlanság gondolatát). Az első szempont a következőképpen érvényesül: „ezeréves ittlétünk óta ez lesz a magyar népnek első könyve, melyben semmi, vagy csak tévesztve lesz kevés olyan, mi nem véreből származott, melyből tehát a tösgyökeres magyar érzésnek álság és kendőzés nélkül sajátsága, mivolta, szelleme leghívebben fog magyaráztatni.” A második szándék is megmutatkozik, mindenekelőtt „az eddig legszegényebb ágban, a románcok és balladákban [...], míg a játékdalokban leginkább óidőkből maradt töredékek — többnyire történeti zamatnak, fenntartására fogunk ismerni, dicsekedvén különben néhány valóságos historiai becsű, régi, ép, egész darabokkal”. Harmadszorra pedig Erdélyi azt a könyvet ajánlja, „melyből legjobb műbíráink kétségei: van-e költői lélek az együgyű, iskolátlan magyar népben, el fognak döntet[en]ni”.³⁵ Különösen ez utóbbi kérdés érdemel majd figyelmet.

³¹ Vö. Czuczor Gergely. In ERDÉLYI János, *Pályák és pálmák*. (A továbbiakban: PP.) 1886. 300.; Vörösmarty Mihály Minden Munkái. In VM 199.; *Egy századnegyed a magyar szépirodalomból*, in VM 473.

³² *Úti napló*. In *Úln* 306.

³³ VM 261.

³⁴ *Úln* 37.

³⁵ VM 66, 67.

A könyvet nagy várakozás előzte meg. Szerkesztője maga számolt be a sikerről, de utalt arra a konfliktusra is, amely az ideál és a beteljesülés között lejátszódott: „A könyv olyan, minő lehet, azaz benne az van adva, mi a magyar nép költőiségéből kiemelhető”.³⁶ Az I. kötet előszavában már nem esztétikai, hanem „országos és nemzeti kincs”-ről szólt, s Homéroszt, Ossziánt és a Kalevalát idézve írta: „Bár több volna efféle és ekkép szerkeszteni valónk nekünk magyaroknak is!”³⁷ A kiadvány közismert irodalom- és művelődéstörténeti jelentősége mellett tehát fontos megemlítenünk azt a változást is, mely Erdélyi felfogásában végbement. A siker mellett a csalódás hangjára is figyelmeztetnünk kell: az összegyűjtött anyag, mindenekelőtt az epikum területén, történetiség és esztétikum szempontjából elmaradt attól, amit szerkesztője várt.

1847-ben *Népköltészetünkről* (későbbi kiadásában *A magyar népdalok*³⁸) címmel írt tanulmányt a *Népdalok és Mondák* II. kötetéhez. Ennek funkciója észrevehetően módosult: „Azt a sajtóságot, titokban századok óta folyvást működő, s mondani szeretném, művészi tömeget eredetileg feltüntetni volna már fő cél a népköltéssel. Kinek ennyi nem elég, annak minden is kevés, azt pedig bizonytalán elérjük. Nem a versek mint műgondosan kikerekített remek darabok, noha ilyenek sem fognak hiányozni, hanem a zamat, képesség és gondolatvilág, melyben forog a nép képzelődése, főleg az a kitartó erő, mely magára hagyatva, iskola és minden nélkül buzog idők óta, mint a forrás; az a hűség magához, mely népünket védé a felolvadástól, lesznek üdvös eredményül ezen tárgy feletti tanulmányainkból”.³⁹ Itt már nincsen szó az 1842-ben említett, kritikán felül való érték bizonyosságáról, s az esztétikai szempont sem elsőrangú érdeke a kiadásnak; fontosabb az a nép alkotásmódjában is megnyilatkozó önismeret, amelyet már Kisfaludy-Társaságbeli előadásában is megemlített.⁴⁰ A *Népdalok és Mondák* anyaga tehát jelentős mértékben eltért a szerkesztő kitűzött céljaitól, aki minde változások ellenére is fenntartotta esztétikai megjegyzései közül a legfontosabbat. Öt évvel korábban így fogalmazott: „igen szépek vannak a népköltemények közt”; e tanulmánya szerint nem hiányoznak „a műgondosan kikerekített remek darabok” sem a gyűjteményből. A sorrendiség változott meg: nem a népdal, hanem a dalköltő nép lépett előtérbe, s ebben a változásban a szövegek szerkesztői megítélése is szerepet játszott.

„Remek” szava azért is fontosnak látszik, mivel Erdélyi Hegel művészeti formáiról szólva a másodikat az 1850-es évek elején „remek”-nek, 1855-ben „remek vagy klasszikai”-nak, egy évvel később pedig „klasszikai”-nak fordítja.⁴¹ Ez megerősíteni látszik azt, amit a népköltészet és klasszicizmus kapcsolatáról mondtunk. Az *Egy századnegyedik a magyar szépirodalomból* c. tanulmányában, már a „kelmeiség” ellen harcolva írja majd le azt, hogy „nem az a fő, hogy népi legyen a költészet, hanem az, hogy legyen, ami rendeltetése: művészet. Azért igen sajnálnám, ha netán az a szerencsés körülmény, hogy a töről fakadt eredeti népköltészetben is található műbeccsel bíró darabok, visszásan hatna, s oda tévesztené az elméletet, mintha vak szerencse is szolgálhatna művészettel. Hiszen maga a nép, mint patak vize a kövecset, addig forgatja dalait, míg utoljára kisimítja, kerekíti, mert öntudatlanul bár, de ösztönileg ragad-

³⁶ *Pesti levelek*. VII. In *Úln* 107. vö. 446.

³⁷ *Népdalok és Mondák*. 1846. XI, XII.

³⁸ Vö. *VM* 889.

³⁹ *VM* 73.

⁴⁰ *VM* 58.: „mennyivel többet nyer a nemzeti önismeret a népköltészet ereklyéiben”.

⁴¹ *A hazai bölcsészet jelene*. In *FEI* 91.; *Egy századnegyedik a magyar szépirodalomból*. In *VM* 385.; *Esztétikai tanulmányok*. In *FEI* 653.

tatik a művészet felé, s eléri ama szerencsés pontot, mikor jobb órában megteremti azt.”⁴²

Azt mondhatjuk tehát, hogy, miután a konkrét szövegek válogatásának és átalkításának feladata kizárta a felülbíráhatatlanság alapelvét, a népköltészet esztétikai megítélésének tekintetében három időbeli fokozat különíthető el Erdélyi irodalomszemléletében. Az elsőben, mint láttuk, a klasszicizáló felfogás érvényesült; a másodikban — ennek megtartásával és továbbcsúszításával — maga az értékítélet is közrejátszott a bemutatott anyag vizsgálati szempontjainak átrendezésében. Harmadik idézetünkben már a rendszer módosulásáról van szó, elsősorban azokkal szemben, akik eleve tökéletesnek tartották mindazt, ami népiesnek volt nevezhető. Egyrészt a szövegkritika és a szerkesztés, másrészt pedig a kritikátlan követés bírálata tartható e két változás konkrét okának; Erdélyi — saját szavaival — előbb a „tulajdonképi”, majd a „kölcsonzótt” művekről mondott így véleményt.

A *Népdalok és Mondák* II. kötetében szereplő hosszú tanulmányában, tehát a második időszakaszban ezt írja: „Hatása meg fog tetszeni irodalmunkon, mert a népköltészet olyan a művelt íróknak, mint törzsök a virágnak.” Németországi utazását megemlítve J. Grimmre is céloz, s az ő egyik kérdésére is válasz lehet ez a megállapítása: „igen kár, hogy népköltészetünk aranykorának virágai oda vannak.”⁴³ Nemcsak írásbeliség előtti művek nem maradtak fenn: „hogy nálunk kevés költői alkotmány vagy, kitetszik a románcok s történeti költemények kevés számából, innen annyival több aztán a szorosan lírai vers”. Eredetiség, történetiség és esztétikai ideál szempontjairól van tehát ismét szó, s műfaj és tárgy tekintetében ezúttal is világosan kirajzolódik az a keresett, de meg nem talált hajdani epikum, melyet Arany János később a *Naiv eposzunkban* vitatott meg.

„Ez a hiány megtetszik az egész irodalmon. Költőink oly tehetlenek, mint a nép, s művészi alkotmányt nem igen tudunk felmutatni. [...] Eltörpült, elmecsevészült [elcsenevészült] nemzet! [...] Mind ezek után költőiség nélkülinek tartjuk-e a magyar népet? El fogja azt dönteni tudósaink véleménye, mi eddig rendesen tagadó volt ezen kérdésre. Részemről én kivételt nem tudok azon általános igazság alól, hogy minden népben el van vetve a költőiség magva, de körülményei akadályozhatják, elferdíthetik fejlődését.” Az építészet „koldus és minden fantázia nélküli”, a művészet hiánya azt kérdezteti, hogy „leszünk-e mi folyvást mint most, kicsinyei a kornak, másodrendű népe a világnak?” Ez egyszersmind jellemzi egész történelmünket is: „kitalálják az utánunk jövőök, hogy ez hiány, üresség, mert idejét a nép nem bírta betölteni tetteikkel, s meghalt gondolataival együtt örökre, mint utolsó napszámosa!”⁴⁴

Mindez azonos töről fakad a dolgozatunk elején idézett naplójegyzettel, s elválaszthatatlan a művészet, főleg az irodalom által nemzetet teremteni akaró reformkori törekvésektől. Erdélyi annak a — kritikai munkásságában változatlan — alapelvnek jegyében elégedetlen a bemutatható, főleg epikus anyag esztétikai színvonalával, mely — úgy, mint majd Arany költészetében — a remekmű „architektonikus” szépségét, „a gondolat, az átgondolás elevenítő s alkotó” befolyását igyekszik megtalálni.⁴⁵

Az ízlés igazságai azonban „nem pusztán a gondolkozó ész kívánalma, hanem a vérrel is vannak összeköttetésben.” Az eredeti „alaphangok” fennmaradtak a népköltészetben, „habár töredékesen”, ha megnyilatkozásuk „nem oly virító épen is, mint a nemzet ifjúsága idején lehettek.”⁴⁶ A népköltési gyűjtemény tehát tökéletlen és alá-

⁴² VM 470.

⁴³ VM 71.

⁴⁴ *A magyar népdalok*. In Erdélyi János *Kisebb prózái*. I. (A továbbiakban KP.) 1865. 99, 100, 101, 103.

⁴⁵ VM 534.

⁴⁶ *A magyar népdalok*. In VM 71.

rendelt tükre egy olyan elveszett irodalomnak, amely a maga ismeretlenségében — filológiaiilag tehát bizonyíthatatlanul, de az alaptétel szerint teljes bizonyossággal — képviselte eredetiség, történetiség és esztétikum hármasságát.

Népi és régi tehát szorosan összefonódott Erdélyi történetiszemléletében: minden, ami ősi, egészen Attiláig, magyar nyelvű s egyben „előkelőleg népi” is volt.⁴⁷ A szer-
vesség gondolata egyszermind egy nagy nyelvi, irodalmi, lélektani, egzisztenciális
azonosság vágya is: „Mit nem adnánk egy dalért, mely ezer esztendő előtt zenghetett
atyáink ajakán! Nem a legmélyebb egyesülés volna-e, ha dalolhatnók, mit ők? Talán
ézenénk mindent, mit ők érzettének!” A könyvírás és -nyomtatás idegenné és tanult-
tá tette „az eredeti költészet hajnalát”; „csak az iskolából elmaradt rész, a nép tartá
meg az eredeti ösztönt és dalait”⁴⁸

A közreadott dalok tárgyalását Erdélyi — a haza, a család, a szeretet, a szere-
lem motívumai előtt — a vallás kérdésével kezdi, s ehhez fontos adaléknak tekintendő
a „keresztyén költészet” és a „romanticizmus” azonosítása.⁴⁹ A magyar népdal sa-
játossága, „hogy a fölindult kebel mintegy magán tul elkiárad a kültermészetre, s
ennek jelenségeit magába játszsza, mint mikor elkap valamit az örvény, s tulajdon
anyagként dolgozza fel”⁵⁰ Ez már jellegzetesen hegeli gondolat; a szövegpárhuzam
bemutatásáért hosszabban idézzük. Dalaink „nem utánozói pusztán a természetnek,
mint a régi műpoézis, melynek elveül a természet utánzása mondatott, minél fogva
bizonyos természetűség, mezei színvegyület és nyugalom uralkodott rajta, hanem a
kedélyt mutatják fel középpontul melybe, mint gócba, összejőnek a természet min-
den sugárai, s belőle megsűrítve lövellnek szét, s így költészetünknek a természet nem
utánzandó példány, hanem csak feldolgozandó anyag, mely, más szóval, a szellemnek
uralkodása a külvilágon; s mi bátran elmondhatjuk, hogy ezen tulajdon mélyen viszi
be népköltészetünket a keresztyén vagy romantikus költészetbe, mert ennek szelleme
az övé is.”⁵¹

*Esztétikai előtanulmányok c. értekezésében (1854–55) egyebek közt ezt írja majd He-
gel esztétikájáról: „a romantikai művészet úgy nézendő, mint kilépés a művészetből,
mint önmagának felülhaladása, vagy a művészet a két alkotó elem — az eszme és alak
— közül amahhoz való ragaszkodás inkább, hogysen emez utóbbihoz.”⁵² Az utóbbi
két idézet közötti összefüggés, úgy hisszük, nem szorul bizonyításra; 1847-ben tehát
már kimutatható a konkrét szövegszerű megfelelés. Ez egyúttal további távolodást
is jelent az 1842-ben látott „isteni kijelentés”-elvtől.⁵³ Erre vonatkozólag jellemző,
hogy Erdélyi fenti tanulmányában „a nyelvet valamely közvetlen kijelentésnek” tartó
nézetekről mint elavultakról szól, s ez a kritika azokra is vonatkozik, akik „a me-
se, mondaféle ereklyéket oly maradványokul” tekintik, „melyek fennúszkálnak még
az emlékezet folyamán [...], egy világos, észí, babonától ment világnézet megbuk-
ta után”. Az aranykor-kezdet Ipolyi Arnold művével illusztrált elvével itt már az áll
szemben, hogy „Költészet, vallás és bölcsészet mind mind csak gyenge dolgok, zsenge
valamik a kezdő korban. Belőlük minden lehet, de még nem lett.”⁵⁴ Ebből a felisme-
résből az az *Egy századnegyed a magyar szépirodalomból c. tanulmányban (1855) kifejtett
következtetés születik, mely szerint „nem szükség, hogy a költészet bármely népnél is
eposszal vagy drámával s még kevésbé, hogy valódi művel induljon meg, hanem indul,**

⁴⁷ VM 79, 84.

⁴⁸ VM 87, 88.

⁴⁹ KP I. 82.

⁵⁰ KP I. 104–5.

⁵¹ KP I. 105–6.

⁵² FEI 652.

⁵³ VM 48.

⁵⁴ FEI 649.

ahogy lehet; kezdődik jól, rosszul; és nincs olyan igen gyarló kezdet, mely elegendő ne volna további folytatásra.”⁵⁵

A feldolgozásnak ehhez a módosulásához a *Népdalok és Mondák* szerkesztése is hozzájárult. A harmadik, 1848 júniusában megjelent kötet⁵⁶ rövid előszavának gondolatmenete is igazolja ezt, amelyet egyszerre tekinthetünk összegezésnek és előretékinésnek. Erdélyi azt adta közre, „amit lehetett”, s — főleg történeti szempontból — kevésnek találta az anyagot. Másrészt így ítélte annak befogadásáról: „Mi van, mi nincs e népi szellemvirágokban, döntse el a kritika, s a közönség bíráló véleménye”. A kiválogatott, átdolgozott és elrendezett szövegek megítélését tehát további tanulmányozásnak rendelte alá, melyre azonban jó ideig nem kerülhetett sor. Végül pedig az idézett mondat folytatását idézzük: „mert míg ez nem történik, további lépés lehetetlen, vagy csömört okozó volna az első hatás kellemes íze után.”⁵⁷ Úgy hisszük, nem túlzás az, ha összefüggést találunk e mondat és a „kelmeiség” elleni későbbi küzdelem között, hiszen ott azokról lesz szó, akik összetévesztették a költészetet és „az anyagot, a feldolgozni valót.”⁵⁸

Népköltészetről a bírálatokban

Kritikus és tárgya viszonyának módosulásában, mint láttuk, a népköltési gyűjtemény kiadása és megtapasztalt fogadtatása is jelentős szerepet játszott. Erdélyi többet és tökéletesebbet kívánt volna közreadni: ez jellemezte az első időszak fő szándékait. A másodikban, a szerkesztés korában, átrendezte a vizsgálati szempontok fontosabbjait; a harmadikban korrigálni igyekezett azt a nem kívánt hatást, amelyet a *Népdalok és Mondák* kötetei a „kelmeiség” híveire gyakoroltak.

Tanulmányosnak látszik tehát a fölvázolni néhány reformkori bírálatának olyan szempontú áttekintését, amely egyrészt tekintettel van erre a belső tagozódásra, másrészt népköltészet és szépirodalom összefüggéseire figyel.

1843 első felében írta *Magyar Életképek* c. cikksorozatát,⁵⁹ melyben Tárkányi Béla verses „népregéjével” kapcsolatban fejteti ki álláspontját a népköltészeti gyűjtés és feldolgozás szempontjairól. (Néprege, népmese és népmonda jelentése itt még nincs tisztázva; Erdélyi 1847-ben, Tompa *Népregék, Népmondák* c. verseskötetéről értekezve veti majd föl ennek kérdését, megmagyarázva egyúttal a *Népdalok és Mondák* címet is.)

A program így hangzik: „bár összeszedetnének mindazon regék, melyek a nép közt vándorolnak, mint egy-egy elszakadt fellegetarab a levegőben, mely utoljára, ha többel nem csatlakozhatik, párává foszlik, vagy eltűnik, »mint víz a vízben.«” A hasonlat egyrészt egy korábbi, elveszett egységre utal, másrészt a gyűjtés megtartó erejét s megújító képességét is hangsúlyozza. „Nekünk magyaroknak nincsenek nemzeti hagyományaink, legalább vajmi kevesek!” — következik, Kölcsey nyomán, a már idézett panasz. A folytatás azonban inkább rokon a nagy előd „megnemesítés”-elvével, mintsem a reveláció tanával: „De vannak mindenütt a nép közt — melynek a csodás iránti előszeretet természete —, többen több mondák, persze alak és költői kerekdedség nélkül, de mindenesetre adatok a nép fantáziája ismeretéhez. Nem a magyar költő volna

⁵⁵ VM 381–2.

⁵⁶ L. VM 892.

⁵⁷ VM 121.

⁵⁸ *Népköltészet és kelmeiség*. In VM 161. Vö.: DÁVIDHÁZI Péter, *Ismeretelmélet és irodalomkritika Erdélyi János gondolatrendszerében*. ItK, 1984. 1–21.

⁵⁹ Vö. VM 896.

első, ha ezeket megtoldva, szabadsága szerint kiszépsítve, feldolgozva, s egészben adná nemzetének mint kész művet.⁶⁰ A (vers)alak hiánya és a kompozíció elleni, a klasszicizmus bevégeztség-normájára épülő kifogás érinti a prózai és a költői közötti különbségeket is, hiszen a *költői* szó egyik jelentése Erdélyinél gyakran a *verses* szóéval egyezik meg.⁶¹ A gyűjtő ez esetben olyan nyersanyagot talál, amelynek esztétikai átformálásáért már ő maga felel, sokkal inkább, mint a népdalok kategóriájában.

Emlékszünk arra, hogy első, a *Népköltészet*ről tartott előadásában hogyan különböztette meg erkölcsi szempontból a „természeti költészet” darabjait, melyek „úgy tartoznak a népköltészethez, mint aranyhoz a salak.”⁶² E cikkében viszont újabb jelentést kap az analógia: „Ha salak és mindenféle kövek közül az aranyat ki tudjuk izzasztani, hogy forgó pénz legyen belőle, nem lehetne-e ekként, purgatórium útján forgandóvá tenni, költői alakba öltöztetve a nép hagyományait, s ezúton is gazdagítani maradandó kincsünk, az irodalom tárházát?”⁶³ Ha fentebb megőrzendő és elvetendő részre oszlott a népköltészet, s a róla gondolkodónak nem jutott más feladat a határvonal megtalálásánál, ezúttal befogadó és átformáló tehetség, ízlés és tudat tisztítótüze meg át s válik valódi kincssé a nyersanyag. Erdélyi szerkesztői tevékenységének két jelentős fázisáról is szó van itt: a válogatás és az átalakítás szükségéről és jogairól.

A *Népdalok és Mondák* II. kötetéhez írt tanulmányában (1847) ismét megjelenik a kép: „sorsunk egy a bányászéval, ki drága aranyat keresve, míg a dus eret földalálja, tömérdek ásványt hoz elő, melyek a közéletre tán még hasznosabbak, mint az arany, de azért nem oly becsesek.”⁶⁴ A metafora átalakulása, úgy tetszik, tükrözi Erdélyi nézeteinek módosulását: eltűnik a salak, s helyébe lép egy, az esztétikai értékével párhuzamos, másik hierarchia, a *delectare* mellett a *prodesse* újabb, konkrét változata.

Erdélyi mindenekelőtt e fentebb látott átalakulás iránt érdeklődött nagy Vörösmarty-tanulmányában (1845). Korántsem véletlenül: „ő legmagasb tehetség közöttünk mind e mai napig”;⁶⁵ tőle várható tehát leginkább, hogy teljesítse azt a feladatot, amelyet a népköltési gyűjteményen dolgozó szerkesztő a legfontosabbnak tartott az epikum területén.

Eredetiség, történetiség és esztétikum: a bíráló a *Népdalok és Mondák* összeállításának e három normáját érvényesítette e kritikájában is. „Mi a balladai hangot [...] mindeddig nem ismerjük hazailag, mert csak egy típusát sem bírjuk népi ajakról vagy régi korokból”; a „tisztán lírai kifolyás [...] nagy részéről le kell mondani balladában vagy elbeszélésben, hogy a történeti elem uralkodása annál inkább kitűnjék.”⁶⁶ Legjobban a *Szép Ilonka* nyerte meg Erdélyi tetszését, mégpedig azáltal a pszichologikum által, mely a tapasztalatlanságban gyökerezik. Henszlmann képzőművészeti kritikáira emlékeztet ez a következtetés: „ha olyat ír a költő, mit kevés vagy senki sem tapasztal, vagy nem is tapasztalhat, igen meglehet, hogy kevés vagy senki sem fogja érezni.” A befogadás és a kritika egyik feltétele tehát az összehasonlításon alapuló ellenőrizhetőség.

Ez azonban hiányzik az eposzokból, amelyek „már messze vitték az élettől, valami ködbe, szürkületbe, »üres égbe«, hol sem adat, sem hagyomány.”⁶⁷ A kritikus azt

⁶⁰ VM 178.

⁶¹ Tompa Mihály. In VM 263.

⁶² VM 50.

⁶³ VM 178.

⁶⁴ KP I. 103–4.

⁶⁵ VM 191.

⁶⁶ VM 199.

⁶⁷ VM 204.

keresi, amit Kölcsey „a hajdankor mesés ugyan, de hitelt talált tüneményei”-nek nevezett,⁶⁸ és amit Arany „epikai hitel”-ként fog igényelni.⁶⁹

Erdélyi azt az alapkérdést teszi fel, amely mindvégig foglalkoztatta: „volt-e a magyarnak hőskora, olyan, amilyen? Ha volt, kell lenni époszának is, olyannak amilyennek, melyben úgy fogja magát dicsőíteni a nemzet, mint magát szereti, becsüli. Hőskorunk volt tagadhatlanul s kell lenni époszának is. Meg van-e már írva ez az éposz? ha igen, melyik az?”⁷⁰ A *Zalán futásában* nem találta meg sem „a történet fonálát az előkorban”,⁷¹ sem a kapcsolatot a keresett hagyományokkal, „pedig hogy sohasem is lettek volna, képtelen állítás.”⁷² A régi szokások, főként az ősvallás elmaradása, s az, hogy „a nép egyetemes érzésmódja, képzeletvilága, világnézete” hiányzik,⁷³ állítja szembe a keresett ideált Vörösmarty művével.

A műfaj meghatározása a *Népköltészetéről* szóló, 1842-ben tartott előadását idézi, s jelzi a hőskölteményre vágyó irodalomformáló kritikus fő törekvését. „Mi az eposz? — A nemzet élete, gondolkodás- s érzésmódja, még azon korból, mikor tömegben volt, mint egy család. Így lehet értelmezni az eposzt, a mennyiben időben esik s történeti szempontból nézetik. Ellenben véve a költő szempontjából: az eposz nem más, mint Herder szerint: »Eine Welt, die Encyclopedie und Seele des Dichters.« Összekötve a két értelmezést, világosság lesz előttünk, hogy a költőnek, — kit már előbb úgy akartam tekinteni, mint a nemzet leges-legjavát, egyénben nyilatkozását, — oly magas szemponton kell állania, honnan a nemzet mult életét, gondolkodását, érzésmódját vérébe szívhatta legyen. Ez a studium pótolná elmaradt, eposztalan nemzetnél azt, mit régen a szájról-szájra menő hagyományok adnának.”⁷⁴

A *Népdalok és Mondák* szerkesztésekor Erdélyi egyik fontos szempontja volt, hogy nemcsak azt az anyagot válogatta be, amely — nézete szerint — a néptől származott, hanem azokat is, amelyeket a nép elfogadott. Sőt, az I. kötet előszavában említi, hogy önmagát is a nép közé számítván, szabadon alakította a beküldött szövegeket. Felfogásában korántsem volt egyoldalú és merev a népköltészet fogalma: a gyűjteményben találhatóakon kívül éppúgy hozzátartozott a már meg nem található régi, mint a megírható és a néppel jóváhagyható új. Így iktatta be pl. — más költőkével együtt — két olyan versét is, amelyeket, a szerző ismerete nélkül, a Rábaközből küldtek be.⁷⁵ Úgy tetszik, hogy itt költő, továbbalakító és kritikus szerepköre szabadon változik, s ebben a dinamikus koncepcióban kell elképzelnünk azt is, amit az eposzírás szükségességéről idéztünk.

Történetírónak kell megírnia „a homályos időszakot [...] mese, monda, rege után”.⁷⁶ ez a javaslat Pulszky nézeteivel rokon, aki ugyanebben az évben Anonymusról írt tanulmányt. Eszerint a Névtelenre is jórészt alkalmazható az, amit Niebuhr Liviusról megállapított: „költészeti szellemmel” került általuk „a herosi idők csudakora a historiába.”⁷⁷

⁶⁸ *Nemzeti hagyományok.* In *Kölcsey Ferenc Összes Művei.* Franklin Társulat, Bp. É. n. 631.

⁶⁹ KOROMPAY Bertalan, *Kölcsey Ferenc: Nemzeti hagyományok.* In *Finn nyomokon.* Bp. 1989. I.

51.

⁷⁰ VM 224.

⁷¹ PP 221.

⁷² VM 226.

⁷³ PP 240.

⁷⁴ PP 223.

⁷⁵ L. HORVÁTH János, i. m. 317.

⁷⁶ PP 221.

⁷⁷ *Anonymus Belae regis notarius.* Életképek 1845. II. 376.

Erdélyi azt reméli, hogy erre a korra vonatkozólag „bizonyos költői hit vagy világnézet alakúlna legalább a könyves közönségben, honnan kimehetne a néphe.”⁷⁸ A fentiek alapján így foglalhatnánk össze felfogását: mivel „a nemzeti eposz a magyar irodalomban mindeddig nincs megírva”,⁷⁹ szükséges, hogy a hagyományokat stúdiók helyettesítsék ill. pótolják; „a nemzet leges-legjavát” képviselő költő így gyűjtse össze és adja át mindazt a népnek, ami annak gyermekkoráról megtudható, hiszen, mint a népdalt, el tudja fogadtatni magát a hőskölteményt is.

Arany János olvasta ezt a tanulmányt. 1846. febr. 22-én írta Szilágyi Istvánnak: „Egyébként én még Pesti Divatlapot és Életképeket is olvasok, külön társaságban”,⁸⁰ Erdélyi bírálata pedig az *Életképek* melléklapjában, az *Irodalmi Őrben* jelent meg. Minden jel szerint ennek ismerete is hozzájárult ahhoz, hogy a „népies eposz”⁸¹ gondolatával foglalkozzék, s ahhoz, hogy Erdélyi szerint „a népi és művelt költő tulajdonait, a legfényesebb sikerrel tudá egyesíteni *Toldi*-ában.”⁸²

Erdélyi Kisfaludy Károly-tanulmányában (1846) a lírai költészet terén a népdalokat tartja legkülönbeknek; saját szerkesztői gyakorlatából ismeri fel, mennyi „népi elem, vagy daltörödek van beszöve, kiegészítve, pótolva” a versszövegekben.⁸³ Értéktéletét a *Népdalok és Mondák*ban is megerősíti, ahová tíz darabot válogat be a névvel is megjelölt költők csoportjába.⁸⁴ Tompa-bírálata 1847-ben, a *Magyar Szépirodalmi Szemlében* jelent meg; első része csaknem egyidőben a gyűjtemény II. kötetével, amelynek összeállítása és a recenzió között így kimutatható a többszörös összefüggés.

A *Népregék, Népmondák* címével kapcsolatos fejtegetések terminológiai kérdéseket vetnek föl. Erdélyi nem a magyar-német szótártól várja ezek megoldását, hiszen eszerint „monda: *Sage*, *rege*; *Sage*, *Märchen*, miből könnyen fogalomzavar jöhet. Maguk a németek megvonák a különbséget a *Sage* és a *Märchen* között, s nekik: das *Märchen* ist *poetischer*, die *Sage* *historischer*.”⁸⁵ A monda-Sage és rege-Märchen megfeleltetésnek ellentmondanak Kisfaludy Sándor regéi, s „a monda alatt sem azt értjük, mit a német a *Sage* alatt”. Az Erdélyi javasolta terminológia a *hagyomány* szót javasolja a *monda*, a *rege* és a *mese* összefoglaló fogalmául; ezen belül a *monda* a szóbeli hagyományoknak felel meg — „mint neve mutatja” — s három részre oszlik: „mikor a monda vallásra vitetik, leszen *hitrege* (*Mythos*), mikor történetet hoz, *rege* (*Sage*), mikor csudálatosra vonatkozik, *mese* (*Märchen*).”⁸⁶ A *monda* terminus e kiemelt s a mainál összetettebb jelentése magyarázza meg a népköltési gyűjtemény címét, s ennek a hierarchikus rendnek ellent a *Népregék, Népmondák*. A kritikus ehelyett a *mondák*, vagy, „amennyiben versekbe öntvék”, — a „költői elbeszélés” analógiájára — *költői mondák* címet ajánlja, a nép-előtagot pedig azért hagyja el, mert „mondát csak egyedül a nép költ és éltet”.⁸⁷

⁷⁸ PP 220.

⁷⁹ PP 247.

⁸⁰ AJÖM XV. 28.

⁸¹ AJÖM XV. 59, 77.

⁸² *A három divatlapról*. In VM 295. Ugyanezen a lapon Niebuhr hatását igazolja a következő mondat: „A népköltészet erekljéivel, ezeknek magyarázatával már csak azon szellemi légkört készítjük el, melyből a művelt költő amaz életszint, ama nemzetnépi vonásokat szívja be és fölveszi arcképébe, hogy megismerhető legyen egyszerre és oly kiválólag, mint a *történetró* Livius a paduai *teológusok* között.”

⁸³ PP 123.

⁸⁴ HORVÁTH János, i. m. 270.

⁸⁵ VM 260.

⁸⁶ VM 261.

⁸⁷ VM 262.

A *Népdalok és Mondák* I. kötete 1846 márciusában került a közönség elé,⁸⁸ a Tompa-bírálatban kifejtett szembesítés tehát egy már megállapodottnak tekintett s elterjeszteni kívánt meghatározás szükségszerű következménye volt. Ez egyszersmind terminológiai változást is jelentett: 1843-ban, mint láttuk, még használta a „néprege” és a „népmonda” szót.⁸⁹

A kötet érdeme elsősorban műfaji újdonsága, s a legjobb művek „nemcsak egyes helyek, nemcsak költői szépségek miatt kitűnők, hanem alkotási bevégeztségüknel fogva is.”⁹⁰ Az értékelésnek ez a szempontja megfelel annak a normának, amely népköltészet és klasszicista hagyomány találkozásaként jött létre, s melyet a *Népdalok és Mondák* II. kötetében közölt tanulmány szerint „mü gondosan kikerekített remek darabok” elégítettek ki. Ennek az igénynek ellentmond minden, a kifejezés ökonómiáját, egyszerűségét és világosságát sértő bőbeszédűség vagy nyelvpompa; javára szól viszont az alanyiség háttérbe szorítása s a tárgyhoz és formához való alkalmazkodás. Ez nemcsak a *Népregek*, *Népmondák*-ban szereplő művekre vonatkozik: a bevégeztség és az egyszerűség követelménye a bírálat második felében bemutatott *Versék* c. kötet darabjaira is áll. Tompa „költészete összes irodalmunk költészetének organikus fejlődésébe még inkább betesésíthető.” Ő „annyira jeles a regékben, mint Garay a balladákban, mint Petőfi a népdalokban”.⁹¹ Íme a haladás afelé a szervezés felé, amelynek létrehozatala Erdélyi népiességének nagy célja volt.

A kritikus tematikailag és felfogás tekintetében is meghatározza az ábrázolandó világot, s ilyen vonatkozásban is érvényes az az enciklopédikus jelleg, amelyet Herder nyomán a nemzeti eposztól vár: „Ne legyen oly tárgy, oly eszme a magyarnak jelenében és múltjában, mit meg nem énekellett volna a költő!”⁹² Mint ahogy az irodalom a legjobb kulcs a múlthoz, szükséges, hogy a jövő számára is megőrökítsük önmagunkat; innen a hiba, amelyet Berzsenyi elkövetett. Ahhoz, hogy „műveit teljes szívünköl éldehessük, bucsút kell venni a mai kortól és visszamenni a régi görög vagy római világba”. Kérdéssé válik tehát az, „ha tiszta, saját érzés-e az, mely Berzsenyi műveit éldele, magáéinak vallotta, s bennök magát teljesen feltalálni, visszatükrözni remélette”; ebből következőleg a költőt „a maga ős jellemében, igazi valóságában nem ismerjük”. Ez az „idegenbe tévedés” a fő oka annak, hogy „utánzá az utánzókat, a festő költészeket, s másod kézből vette tárgyait, mikor vehette volna közvetlenül is a körülte fekvő természetből.”⁹³

A személyesség és a tapasztalat mint esztétikai feltétel Henszlmann jellemzetes-tanítására emlékeztet. Valóságismeret és eredetiség tárgyra, alanyra és etnikumra nézve volt egyik fő érdeklődési területe Erdélyi népköltéssel kapcsolatos, 1847-ben közölt tanulmányának; ugyanezt hiányolta Berzsenyi költészetében. Hasonlóképpen ítelt jelenről és múltrol, népdalról és klasszicista műfajokról. Egy kivételt azonban mégis tett: idéztük, milyen jóváhagyással értékelte azt, hogy Boileau számos sort vett át Horatiustól; Berzsenyi versei viszont gyakran csak olyan másolatok, írja, melyek „eredetie Horác”.⁹⁴ Úgy tetszik tehát, hogy a költészetet mint tárgyat nem rokonította a többivel, s ez megfelelt annak az elvének, mely szerint „mi a költői műveket mesteriekké teszi, éppen úgy áll a régi, mint az új költészetre nézve”.⁹⁵

⁸⁸ VM 987.

⁸⁹ VM 178.

⁹⁰ VM 266.

⁹¹ VM 268.

⁹² VM 262.

⁹³ *Berzsenyi Dániel*. In PP 63, 64, 67, 69, 81.

⁹⁴ PP 79.

⁹⁵ *Vörösmarty Mihály Minden Munkái*. In VM 193.

Erdélyit elsősorban az érdekli, hogy a vers alapjául szolgáló „mageszme” mennyire saját;⁹⁶ ha bizonyíthatóan mástól való, akkor tehetség és nyelv érdemei ellenére is csökken annak értéke. Egyenesen következik ebből, hogy az „igazi Berzsenyi”⁹⁷ legtisztábban azokban a művekben nyilatkozik meg, amelyek alany és tárgy közvetlen találkozásának élményét tárják az olvasó elé. Az összetett esztétikai ízlés alapjaihoz tartozik tehát az imitáció elleni tiltakozás és a klasszicista ráció-elv megőrzése a jellemzetesség követelményeinek keretében.

Befejezésül három, az 1850-es években írt tanulmányt viszonyítunk az előzményekhez. A Czuczor-bírálat (1854) szervesen kapcsolódik Erdélyi 1845-ből való naplójegyzetéhez: „Népköltészetben nálunk (dalokban): Czuczor az idillinél maradt”;⁹⁸ „Senki sem tud naivabb és idylibb lenni mint ő; de viszont a nyers, a kemény markú mezeiség sincs élenkebben előadva, mint általa. Innen van, hogy népszerű dalai szinte eszményi táplálék.”⁹⁹ A jellemzés folytonosságában észre kell hogy vegyük a különbséget is: a kritikus első megjegyzésével alárendelte Czuczor népdalait a Pálóczi Horváth Ádám-féle „igazi népköltészet”-nek, a másodikban viszont, az idillit valószínűbbekkel kiegészítve, eszményinek nevezte a költő műveit a fogadtatás szempontjából. Ennek az értéknövekedésnek minden jel szerint oka az is, hogy „1845-ig Czuczor összesen 78 népdalt írt (utóbb még tizenkettőt) s Erdélyi gyűjteménye ebből nem kevesebb mint 23 darabot tallóz vissza a nép ajkáról (holott Petőfőtől még csak kettőt!).”¹⁰⁰ A népszerűség ebben az esetben osztatlan elismerést jelent, hiszen a szerkesztő a népet nemcsak költőként, hanem kritikusként is igyekezett bemutatni a közönségnek.

A névtelenné válás így az értékítélet egyik összetevője Erdélyi felfogásában: Czuczornak „magasabb rendeltetés volt szánva”. „Széltében ismer és dalol tőle az összes magyar nép számtalan számos verseket, melyek nagy részéről senki sem mondaná, hogy tintába mártott tollal irattak, hanem születtek test nélkül, mint a szellem gyermekei. Legközelebb, midőn népszerű dalai kiadattak, egy vevő bele nézett a könyvecskébe, s úgy találta, hogy a benne levő dalokat többnyire emlékezetből tudja: s nem vette meg a könyvecskét. A daloknak dicsősége; a venni akarónak gyalázat.”¹⁰¹ A szóbeliségbe, tehát a legtágabb szellemi közösségbe való bekerülés rendkívül fontos mozzanat Erdélyi szemléletében: ha a népköltészet nem készítette elő kellő mértékben az irodalmat, akkor mint a megírandó nemzeti eposz esetében is, a néptől jóváhagyott írásbeliség által mehet előbbre a fejlődés. A *Népdalok és Mondák* megerősítette számára azt a lehetőséget, mely szerint „A költészetnek [...] két hajnala volna, egyik, mely öntudatlanul jó, mintegy rávirrad a nemzetre, másik az, melyet az szeret használni, ki sokáig aluván, későn ébredett. Elsőben a nép tanít költészetre, másodikban a nép taníttatik; amaz természetes, emez már mesterséges, mint a forrás, mely *magától* buzog fel, vagy emberi kéz *segítségé* által.”¹⁰² Czuczor költészete, mint ennek eleven bizonyítéka, előkészítette Petőfi és Arany munkásságának esztétikai és történeti megítélését.

Saját költészete — írja Sötér István — „a Petőfi fellépte előtti években, ha csekélyebb mértékben is, de ugyanazt a funkciót tölti be, mind majd Petőfifé. Erdélyi osztozik az előfutárok sorsában: a nyomában érkező elsősorban őt borítja homály-

⁹⁶ PP 72.

⁹⁷ PP 82.

⁹⁸ ÚLN 344.

⁹⁹ PP 300–1.

¹⁰⁰ HORVÁTH János, i. m. 294.

¹⁰¹ PP 295–6. Idézi: HORVÁTH János, i. m. 294–5.

¹⁰² Vörösmarty Mihály Minden Munkái. In VM 226.

ba.¹⁰³ 1844-ben megjelent *Költemények* c. kötetének tartalomjegyzékében a verseknek több, mint egyharmadát műfaj szerint is megjelölte. Epigramma, elégia, szonett, szatíra, anekdota, (költői) elbeszélés, ballada, rege, románc és népdal található itt, s ez a felsorolás nagyfokú tudatosságról és poétikai önszemléletről tanúskodik. E műfajok forrásai leginkább a Boileau-tól is felsorolt kategóriákban és a népköltészetben keresendők; egyidejű jelenlétük nemcsak komplex ízlést, hanem a korra jellemző egymásmellettséget is jelent. Erdélyi költészete — mint kritikai alapelveinek legmélyebb rétege is — közelebb áll a klasszicista hagyományokhoz, mint a Petőfié.

Ez megnyilatkozik a bírálatokban is. Láttuk, hogy útinaplója szerint Petőfi népdalait a „szilaj elem” ragadta meg;¹⁰⁴ talán nem tévedünk, ha a Vörösmarty-tanulmány (1845) két megállapítását is besoroljuk az őrá is vonatkoztatható fenntartások közé. „Petike népi anekdotából van lemásítva, miben szinte példát ad Vörösmarty, hogyan kell megrakni éldelhető gondolatokkal csapszékbe illő dolgok helyett a népi formákat.”¹⁰⁵ Ez a többekre is érthető kijelentés előlegezi az 1854-ben írt Petőfi-tanulmány már idézett mondatát: „Mint költő, olykor a legünnepeyesb, emelkedett, magas és gyöngéd; máskor a mindennapiságnak hódol, nyers, faragatlan s majdnem mosdatlan szájú.”¹⁰⁶ A második aggály szerint „sohasem fért jobban fel kritika irodalomban, mint nálunk mai nap, hol művészi gondra semmi ügyelés, hol a könnyen dolgozás elbizottá tesz oly elhatározottan, mintha szerénység, ó erkölcs szent leánya, te is elhagytad volna magadat csábíttatni! Szomorú idő s nem kedvező az igazmondásnak, mikor csak a dicséret esik jól, nem türetek pedig a megrovás! De mindegy. Én ifjú költőt nem bírálok!”¹⁰⁷ Ez a gondolatmenet, úgy tetszik, a Petőfi-tanulmány értékítéleteinek alapját veti meg: „mégis egyedül a költő fiatalsága az, melyre mind erőneyeit, mind hibáit hárítom; de az én magyarázatom, és pedig lélektani tapintatom szerint mondván: hogy az ifjúságnak, a lelkesedésnek teljesb, valódibb képviselőjét nem ismerem.”¹⁰⁸ E szövegpárhuzamokon kívül az is meggondolkodtató, hogy míg Czuczor 12, Kisfaludy Károly pedig 10 népdallal szerepel a *Népdalok és Mondák* „Íróktul” csoportjában, Petőfi versei közül — bár jelességüket a Tompa-bírálatban elismerte — csak egyet válogatott be a szerkesztő ebbe a fejezetbe, s egy másikat névtelenként közöl.

A kritikus láthatólag olyan nézőpontot keresett tanulmányában, amely megszabadította őt a kialakulóban lévő kultusz kötöttségeitől. Az életkor középpontba állítása egyrészt alkalmat adott arra, hogy „a legszebb ifjúságot, a legeredetibb elmét” üdvözölje az értekező, de másrészt arra is, hogy megkülönböztesse az üstökös fényét az állócsillag útmutatásától, a fiatalságot az érett férfikortól. A „nyers barát” és „lángeszű költő”, akinek még szabad hibázni, mert ifjúsága az, „melyre mind erőneyeit, mind hibáit” hárítani lehet, elnézve a „szakálltalan bölcsészet” kísérleteit is, s azt hogy „ő, mint versében írja, egyet káromkodik, és úgy csillapul a haragja”: e „vád és véd-szavak” sorozatában következik annak megállapítása, hogy „az ő befolyása rendítő volt”. Itt is elhangzik az, hogy „midőn kor- és asztaltársai csaknem rajta kezdék el a magyar költészet újjászületésének történetét, nem követtek el kisebb hibát, mint el-lenségei, kik tőle minden nemesb irányt s elemet eltagadva, szinte aljasnak találták költészetét”. Petőfi sikerének titka az, „mely a népköltészetben vagy a költészetnek egyszerű, kezdői felfogásán annyira kedves bájjal lebeg”; nem mérhető viszont Goethe-hez vagy Béranger-hoz: „E kettő igen nagy művész; Petőfi pedig alakulóban lévő

¹⁰³ *Nemzet és haladás*. Bp. 1963. 14.

¹⁰⁴ *ÚLN* 344.

¹⁰⁵ *Vörösmarty Mihály Minden Munkái*. In *VM* 210.

¹⁰⁶ *VM* 361.

¹⁰⁷ *VM* 194.

¹⁰⁸ *VM* 362.

szellem, ki nem bírta magát a szép formákba beönteni; s e hiányt parázs elevenség-
ge nem kárpótolja.” „A valódi költői nagyságot”, az emberi szellem mélységeit tőle
„korához képest várni nem is lehetett.”¹⁰⁹

Erdélyi 1855-ben, anélkül, hogy magát megnevezné, megemlékezik saját első dalai-
nak megjelenéséről is: „íme két szó másképpen is mondatott ki, de a költészetben igen
jól tudom népnek, népnek hitták, s legelső mozzanata 1836. évre virradólag érzett
meg az *Aurora* versei között”¹¹⁰ Költő, kritikus és a fejlődés szakaszait tanulmányozó
irodalom-, sőt kritikátörténész sorsa ez; a különböző funkciók szétválaszthatatlansága
folytán elkerülhetetlenül önarckép és önkritika is kerül a történeti portrék és bíráló-
tok sorozatába. Ugyanebben az értekezésben néhány lappal később kerül sor Petőfi
tárgyalására: „e geniális szellemet” mindenekelőtt az jellemzi, hogy „vele senki sem
áll egyenlő fokon” a hangnem változatossága szempontjából, mely által „költészete
harmónia.”¹¹¹ Úgy tetszik, az, hogy Erdélyinek mint költőnek alanyisága diszkrét
formában érvényesült, tárgyilagosabbá tette Erdélyit, a kritikust.

Arany-tanulmányában (1856) kifejti az idézett „szakálltalan bölcsészet” vádját,
amely Pulszky Petőfi-kritikájával is rokon: a „fogamzott eszmét” megtisztító meggon-
dolás hitében „tartok én keveset igen sok műről, melyek odavetvék a papírra nyersen,
főtlen, mint a máj Toldi Miklós elé. Ez okból vagyok kevésbé elragadtatva, mint más,
oly művek által, minők Petőfinél a *Felhők*, mert szeretném megkérdeni nagyobb részét-
től: ki csinált, hogy be nem szegett? A költőnek arra kell több gondjának lenni: mit
ne írjon, miképp a szobrásznak”¹¹² Erdélyi azt a formát részesíti előnyben, amely
nem módosul az alkotás közben, hanem amely „mondandóit előre mindjárt alaprajz-
ba veszi”, s így „a kész mű architektonikus szépséget állít elő. [...] Petőfiben ez
hiányzott.”¹¹³ Ezt kevesellte a szerkesztő a *Népdalok és Mondák* epikus anyagában, s
ezt dicséri Arany költészetében.

A kritikus élete végén, *Pályák és pálmák* c. tanulmányában írta: „ez a csodálatos fia-
talember és lángelme oly igen szerette a népit, hogy *Toldi* hírére meglátogatta Aranyt,
s még inkább fokozódott benne a lelkesedés, és írta is hozzá »amit én nem dicstelenül
kezdék, folytasd te.« [sic] E tétel az első felében nem igaz; a második felében teljesült.
Petőfi a népköltészet fanatikusa, Arany János művésze.”¹¹⁴ Úgy hisszük, elismerés
és neheztelés egyaránt jelen van ebben a visszatekintésben, s a konklúzió összegezi
mindazt, amit korábbi értekezéseiben Petőfivel kapcsolatban megfigyelhettünk.

Erdélyi Aranyról írt tanulmányát (1856) már több ízben idéztük. A nemzeti eposzt
hiányoló kritikus homéroszi értékeket talált művében, s ez az összehasonlítás kapcsolo-
lódni fog fejlődéstörténeti megállapításaihoz is; olyan követendő sajátosságokat jel-
lemzett, amelyeket a *Népdalok és Mondák* szerkesztőjeként csak ritkán mutathatott
be olvasóinak. Az elveszett ösköltészet és az „epikai hitel” kérdése éppúgy összekö-
ti kettejük felfogását, mint népköltészet és műköltészet szerves kapcsolata, melynek
legjobb példáját a bíráló a *Toldi*-ban találta meg.

Kritika és költészet nagy találkozásáról van tehát szó, amely azonban korántsem
jelent teljes egybeesést. Erdélyi síkra szállt azellen, hogy — Eötvös lelkes megjegyzé-
se nyomán — a „*Toldit* már nem bírálták, hanem csak dicsérték. Az ítézés félt benne
megrovandót találni, előítéletből vagy gyöngédségből”¹¹⁵ A tekintélyvel szemben
fenntartotta a költői szöveggel szembeni önálló véleményalkotás jogát. Szerkesztői

¹⁰⁹ VM 359, 360, 362, 364, 368, 370, 373, 375, 376.

¹¹⁰ *Egy századnegyed a magyar szépirodalomból.* In VM 468. Vö.: uo. 985.

¹¹¹ VM 476–7.

¹¹² VM 488–489.

¹¹³ VM 534.

¹¹⁴ *Pályák és Pálmák.* In VM 655–6.

¹¹⁵ VM 484.

funkcióihoz hasonlóan Arany esetében is feltette a kötet egységességének s így egyes versek kirekeszthetőségének kérdését; máskor — mint Vörösmarty- és Tompa-tanulmányában — a kompozíciót bírálva javasolt tömörítést és ellenőrizte a kép hitelességét a tapasztalat, főleg az optikai hűség jegyében.

Mint ahogy a népköltészet esetében a „kerekdedség”, itt a „művészeti bevégeztség” a példamutató érték; a kettő összefügg s a klasszicizmus hagyományaiból fakad. Arany jellemző sajátossága „a gondolati bensőség”, mely a formával együtt születik; ez, hozzátehetjük, megkülönbözteti Berzsenytől, akinek Erdélyi a gondolat idegenségét vetette szemére, s Vörösmartytól, aki „a hasonlatos, képes költészet” művelője volt. Arany „még kisebb költeményeiben sem tulajdonképpen lantos költő, hanem folyvást elbeszélő, olykor elmélkedő, mindig meggondoló”; ez — mivel ő „önnépének utánczója” — az epikumnak a *Népdalok és Mondákban* hangsúlyozott hiányát ellensúlyozhatja.¹¹⁶

Eredetiség, történetiség és esztétikai ideál bizonyítása volt a népköltési gyűjtemény hármas funkciója. Az Arany-tanulmányban bírált versek értékeihez tartoznak „az afféle kifejezések, szólásmódok, melyek a nép s közhasználat szentesítése által” fogadtattak el. A „történeti bevégeztség” a szájhagyományból következik; s — más költeményekkel együtt — az *Enyhülés és az Ősszel* eléri „a végső kibékülés, kiengesztelődés” esztétikai csúcseit. Mindez — számos, itt nem részletezendő következtetéstől megerősítve — arra vezet, hogy Erdélyi szerint Arany „végzi be líráinkban az utolsó fejlődési korszakot, ő teszi a zárkövet a regényes lírai alkotásokhoz; [...] őbenne tér vissza költészetünk az első kezdethez, s íme! ez a felelet: Ő az újabb magyar líra azon képviselője, kiben határozottan kivehető már a sokak által előkészített irodalom kezdete. Addig-addig szürkült, hogy megvilágosodott. Eszerint a kezdet megvan, most következik — a folytatás.”¹¹⁷

Az „első kezdet” a múltban keresett, de elveszett átmenet megismérlése szóbeliség és írásbeliség között; az az irodalom született meg így, amely Erdélyi szerint korábban nem létezhetett. A hajnali szürkület képe az 1842-ben tartott előadás elejéhez tér vissza, amely a történetírás előtti kort rajzolja Wienburg nyomán, „a mítosz hajnal egében”, „a poétai isten szürkületben.”¹¹⁸

A költészettörténetnek ezt a látomását — a szerző maga utal rá — az *Egy századnegyede a magyar szépirodalomból* (1855) magyarázza. Arany mint „tudalmasan alkotó művész” az után a kor után következik, amikor „még rendes útját sem találta meg a költészet oly biztosan, hogy legalább eredeti magyar lett volna”; olyan megújulás ez, mely „örökös visszatérés a kezdethez”. „A magas, idegen világnézet után kihalmosodott költésztől lejtünk aláfelé, s végre hozzáérünk a kezdethez. [...] De ez [...] oly kezdet leszen, mely már egy, századok óta lételes, több belső forradalmon átment költészeti fejlődés múltjával s tudalmával bír és rendelkezhetik”¹¹⁹

Erdélyi idézett naplójegyzete, mely irodalmi emlékeinket, műveinket hiányolta, ilyen kiindulópontot kívánt a fejlődésnek. Bírálataihoz a szóbeliségben keresett hazai normát az 1840-es években, s annak a költészetnek volt kritikusa, amely azóta klasszikus viszonyítási pont irodalmunk történetében.

¹¹⁶ VM 486, 491, 492, 494, 498.

¹¹⁷ VM 501, 487, 516, 539–40.

¹¹⁸ FEI 700.

¹¹⁹ VM 476, 467, 469–70.

János Korompay H.

LA FONCTION DE LA POÉSIE POPULAIRE DANS LA CRITIQUE LITTÉRAIRE DE JÁNOS ERDÉLYI AVANT 1849

Originalité nationale, authenticité historique et idéal esthétique: c'étaient les trois valeurs principales attribuées à la poésie populaire au début des années 1840. Cette conception se présentait dans les écrits de János Erdélyi, rédacteur de la publication en trois volumes du folklore hongrois.

La formation des jugements reflète les étapes chronologiques de la connaissance de l'objet: la critique de la poésie populaire est une série de confrontations et de modifications. Textes considérés d'abord comme révélations divines, mais plus tard soumis à la sélection d'un goût classiciste; œuvres riches d'inspiration, mais pauvres du point de vue de la dimension historique: conclusion qui prépare le changement de la méthodologie; analyses qui mettent enfin en question l'idée de la perfection préconçue de chaque poésie populaire — voilà, en quelques mots, les problèmes principaux de la conception complexe.

L'interprétation de la critique littéraire de János Erdélyi nécessite la comparaison de ces modifications et de la présentation des poètes de son temps, puisque chacune des phases successives correspond à la formation de la littérature hongroise.